

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2018, Yıl:6, Sayı:14

Geliş Tarihi:30.06.2018

Kabul Tarihi:04.09.2018

Sayfa:1-13

ISSN: 2147-8872

DİL BİLGİSİ ÇALIŞMALARINDA DİLİN DİZGE OLUŞUNUN İZLERİ*

Kerime Üstünova**

Özet

XX. yüzyılda Ferdinand de Saussure ile başlatılan dil bilimi akımının sonucunda dili bir dizge olarak benimsemek eğilimi yaygınlaşır; dile bakış, buna bağlı olarak da dil incelemelerinin yönü değişir. Sesten cümleye, hatta cümleüstü birimlere kadar tüm dil birimlerinin sisteme hizmet etmek için kodlandığı; en küçük anlamlı birimin kök olmadığı; ek, sözcük vb. bütün dil birimlerinin anlamlı olduğu; dilin sözcüklerden değil göstergelerden oluştuğu; dizgede yer alan dil birimlerinin yatay ve düşey ilişkiler içinde bulunduğu; dilin yüzey yapı ve derin yapı kapsamında ele alınması gerektiği tarzı söylemler, dil araştırmalarında varlık bulur. Bunun sonucunda *alıcı, anlamsal ilişki, bağdaşıklık, biçimsel ilişki, bildirim, çıkarım, çizgisellik, değişken öge, derin yapı, dil içi gönderme, dil dışı gönderme, dil bilgisel işlev, dizge, düşey ilişkiler, eksik tekrar, eksiklik, eksilti, gönderge, gönderme, görev adı, gösteren, gösterge, gösterilen, koşutluk, öge dışlama, öge ekleme, öge silme, sezdirim, sıfır tekrar, sözlüksel işlev, ters tekrar, tutarlılık, verici, yatay ilişkiler, yüzey yapı, zorunlu öge* vb. terimler öne çıkar.

Anahtar Sözcükler: anlamsal boyut, cümleüstü birim, çizgisellik, dil bilgisel işlev, dizge.

* Bu makale, 1-7. 06. 2018 tarihlerinde Moğolistan-Ulan Batur'da düzenlenen "Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu"nda sunulan (ancak yayımlanmayan) bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, orcid.org/0000-0002-8433-8038, E-posta: ustunovak@uludag.edu.tr

MARKS OF THE LANGUAGE BEING SYSTEM IN GRAMMATICAL STUDIES

Abstract

Tendency to adopt language as a system has become widespread as a result of the linguistics movement initiated by Ferdinand de Saussure in the 20th century; outlook on language and accordingly direction of language examinations have changed. Some discourses like that all language units from phoneme to sentence or even post-sentence unit are coded for service to the system, the smallest meaningful unit is not the root, all language units such as suffix, word are meaningful, language consists of not from words but from signifiers, the language units in the system are in horizontal and vertical relations, the language needs to be considered in the context of surface structure and deep structure etc. have been found in language studies. So terms such as *receiver, semantic relation, coherence, formal relation, transmission, inference, linearity, variable element, deep structure, intralinguistic reference, nonlinguistic reference, grammatical function, system, vertical relations, lacking repetition, defect, ellipsis, referent, reference, task name, signifier, sign, signified, paralellism, argument ellipsis, argument adding, argument deletion, implication, zero repetition, lexical function, inverted repetition, consistency, transmitter, horizontal relations, surface structure, compulsory element* etc. have come to the fore.

Keywords: semantic dimension, post-sentence unit, linearity, grammatical function, system.

Giriş

Dil bilimsel veriler üzerinde yapılan, belgesel gözlem niteliği taşıyan bu çalışmada, dilin dizge olarak görülmesiyle birlikte dil bilgisi çalışmalarında tartışmalara, değişikliklere yol açan konular hakkında farkındalık yaratmak hedeflenmiştir. Dil çalışmalarına çok uygun olduğu bilinen doküman inceleme yoluyla nitel araştırma yöntemi kullanılarak konunun dil bilgisi incelemelerinde yer alışı örneklendirilecek ve söz konusu çalışmaları içeren geniş bir kaynakça verilecektir. Böylece bir yandan da katedilen yolun somut olarak görülmesi sağlanacaktır.

Yapısalcılığın öncüsü olan Ferdinand de Saussure ile başlatılan dil bilimi akımının sonucunda dil, dizge / sistem olarak benimsenmeye başlar; bu görüşte inceleme yapan dil bilimcilerin çabalarıyla da söz konusu bakış açısı yaygınlaşır. Devrim niteliğindeki bu gelişmeler, XX. yüzyılda dile bakışı ve dil incelemelerinin yönünü değiştirerek çalışmalarda bugüne kadar yer almayan birtakım görüşlerin öne çıkmasına yol açar. Dolayısıyla yapısalcılığın dile bakışı, yalnız dil bilimini değil dil bilgisi çalışmalarını da derinden etkilemiş olur. 1960'lı yıllarla birlikte Türk Dilçiliği üzerinde dil biliminin etkileri yavaş yavaş görülmeye başlar. Öncülerin başında Doğan Aksan gelir. Gerek çalışmaları, gerek yetiştirdiği öğrencileriyle Türk dilçiliğinin dil bilimiyle tanışmasında önyak olur. Efrasiyap

Gemalmaz da yetmişli yıllarda söz dizimine getirdiği yapısalcı anlayış ve yöntemlerle ilklerden biri olarak yerini alır. Kamile İmer, “Öğretimin her basamağında uygulamaya alınan ölçünlü dil öğretiminde, bütünlük içinde, basamaklar arasında kopukluk olmaksızın dizgenin kazandırılması, temel amaç olmalıdır.” sözleriyle dilin dizge olarak görülmesi konusunda öncülük ederek gelecek çalışmalara ışık tutar (İmer, 1987: 228). Bu yönde çalışmalar hız kazanır. Dilin sözcüklerden değil göstergelerden oluştuğu benimsenir. Dili bir bütün olarak görmek, dil birimlerinin bağlam içinde ele alınmasını zorunlu kılar. Dile bağımsız bölümlerin yan yana gelmesiyle oluşmuş bir yığın olarak bakma eğilimini eleştiren Muhsine Börekçi ve Yusuf Tepeli, *İşlevsel Dilbilim Yaklaşımıyla Türkçede Sözcük Türleri Üzerine* adlı çalışmalarında, günümüzdeki dil incelemelerinin en büyük eksiğinin dilin bu bütüncül yanını görmemek olduğundan yakınırırlar (Börekçi-Tepeli, 2013: 96). Dili bütüncül bakış açısıyla değerlendirmek, pek çok konunun yeniden ele alınmasını, sorgulanmasını kaçınılmaz kılar. Dil incelemelerinde dil birimlerinin hem biçimsel hem anlamsal işlevleri dikkate alınır; buna bağlı olarak çalışmalarda anlamsal işlevler biçimin önüne geçmeye başlar. Dil birimlerinin anlamsal boyutlarının göz ardı edilmemesi koşulu, pek çok çalışmada vurgulanır. Örneğin; Erdoğan Boz, dil adı verilen dizgenin oluşumunun söz dizimsel ve anlamsal bağla gerçekleştiğini; aralarında söz dizimsel veya anlamsal bağ bulunmayan bir yapının dil dışı olduğunu; anlatım bozukluğu denen şeyin, çoğu zaman söz dizimsel bağın yanlış kurulmasından kaynaklandığını belirtir (Boz, 2013: 8).

Dilin çizgiselliğine dikkat çekilir; dizgedeki dil birimlerinin yatay ve düşey ilişkiler içinde bulunduğu kanıtlanır. Dilin yüzey yapı ve derin yapı kapsamında ele alınması gerektiği belirlenir; yüzey yapıda yer almayan yapılardan söz edilir; eksilteler incelenir. Dil birimleri, biçimsel işlevlerinin yanında anlamsal işlevleriyle de çalışmalara konu edilir. *Efrasiyap Gemalmaz, Hacı Ömer Karpuz, Hürriyet Gökdayı, Cengiz Alyılmaz, Osman Mert, Kerime Üstünova, Muhsine Börekçi, Muharrem Daşdemir, Erdoğan Boz, Ahmet Akçataş, Mehmet Aydın, Semra Alyılmaz, Funda Kara, Kerim Demirci, Caner Kerimoğlu, Dilek Erenoğlu, Eyüp Bacanlı, Mevlüt Erdem, Ferhat Karabulut, Yusuf Tepeli, Ahmet Benzer, Nuh Doğan, Sema Aslan Demir, Bilginer Onan, Erhan Hirik, Hasene Aydın, Seçil Hirik, İbrahim Karahancı, Muzaffer Uzun, Vural Akboğa, Yusuf Kamil Akdağ* vb. Türkoloji çıkışlı birçok dilci, sözü edilen konulara çalışmalarında yer verirler.

Bağlam öne çıkarıldığından bütün dil birimlerinin bağlam içinde varlık bulduğu görüşü benimsenir. Dolayısıyla sestem cümleye bütün dil birimleri, sistemin halkası sayılır ve aralarında güç ayrımı yapılmaz. Ekler, anlamlı dil birimleri olarak görülür; eklerin adlandırılmasında bağlama göre işlev belirleme yoluna gidilir; sınıflandırılmasında gelişme kaydedilir; türetme ekleriyle işletme eklerinin sınırları netleştirilmeye çalışılır. Türkçenin doğası gereği biçimleri aynı, işlevleri farklı dil birimlerinin bulunuşu, gündemde yerini alınca diğer dil birimleri gibi eklerle de bakış değişir. Bugün geleneksel dil bilgisinin türetme eki olarak gördüğü, olumsuzluk eki, çatı ekleri vb. pek çok eke anlamsal işlevine bakarak işletme eki dendiği görülür (Üstünova, 2012 / Üstünova, 2016). Edatlar, ad işletme ekleriyle paralel bir görev anlayışı içinde sistemde yerini alan dil birimleri olarak değerlendirilerek ad işletiminin bir parçası sayılır (Üstünova, 2012: 279). Eklerle işlevlerine göre ad verme eğilimi

artar. Ekler, biçimsel işlevlerinin yanı sıra anlamsal işlevleriyle de çalışmalarda yer bulur (Delice, 2000: 221-235 / Gülsevin, 2004: 1272-1284 / Börekçi, 2007: 245-276 / Kara, 2009: 565-576 / Turan, 2007: 1835-1844 / Erdem, 2011: 71-90 / Üstünova, 2012: 70-278 / Yılmaz, 2013: 4781-4798 / Torun, 2015: 645-653 / Üstünova, 2016: 26-193 / Aydın, 2016 vb.).

En küçük anlamlı birimin kök olmadığı benimsenir; sözlük anlamı-görev anlamı ayırımına gidilir (Üstünova, 2010a: 157-162). Her sözcüğün sözlük anlamı olmadığı fark edilince sözcük olmasına karşın sözlük anlamı olmayan görevsel öncül dil birimlerini belirleme çabaları dikkat çeker. Oya Adalı'nın, dil birimlerini *öncül-ardıl*, *sözlüksel-görevsel*, *bağımlı-bağımsız* biçiminde sınıflandırışı, birçok çalışmanın temelini oluşturur (Adalı, 1979). Zamir, edat, bağlaç, ünlem, bazı sıfat ve zarf görevinde kullanılan dil birimlerinin öncül olmalarına karşın sözlük anlamı olmadığı dillendirilir. Bunun sonucunda sözlük anlamı-görev anlamı ya da anlamsal işlev-dil bilgisel işlev ayrımları öne çıkar.

Yapı kavramına bakış değişir. Yapı; dil birimlerinin konumlarının, bağlantı biçimlerinin, amaçlarının hem anlamsal hem biçimsel açıdan; hem yüzey yapı hem derin yapı düzleminde dizge içinde ortaya konuşu olarak algılanmaya başlanır. Hasene Aydın, "*Dilin bütün birimleriyle birlikte bir sistem olarak görülmesi, cümlede yapı konusunu da tartışmaya açar.*" sözleriyle konuyu çalışmalarına taşır (Aydın, 2015: 640). Kimi söz dizimi çalışmalarında cümleleri basit-birleşik diye yapı bakımından çözümlenmekten vazgeçilir. Özellikle cümle, yapı bakımından sorgulanmak üzere çalışmalara konu olur (Karahan, 2000: 22-23 / Kara, 2001b: 243-250 / Karaörs, 2004: 41 / Delice, 2012a: 871-876 / Üstünova, 2014: 66-83 vb.).

Cümle konusu çok yönlü olarak sorgulanır ve sorgulama hâlâ sürmektedir. Yapısalcılıkla çok farklı boyutlara taşınan söz dizimi, dil bilgisinde cümle bilgisi olarak algılanmış ve çalışmalar dil bilimindeki yapı araştırmalarının tam tersine cümleyle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla yapısalcılığın etkisiyle cümleye bakış değişir. "*Tümceyi sadece dilin bir birimi, biçimsel bir kuruluş olarak görmek, dili tümceye indirgemek eksik bir görüş ve inceleme yöntemi olmaktadır.*" diyen Doğan Aksan, cümlelerin yetersizliğine dikkat çeker (Aksan, 2009: 140). Cümleyi "*Tümce, olaya katılanlar ile durumsal bilgiyi taşıyan öğelerin yükleme göre dizimidir.*" biçiminde tanımlayan Ömer Demircan, bir metnin cümlelerle kurulduğunu söyleyerek cümleyi, en büyük dil birimi olarak görmediğine, cümlelerin metin içinde bir dil birimi sayılması gerektiğine işaret eder (Demircan, 2007). Dolayısıyla bu tarz bilgi ve eğilimlerin çoğalmasının ardından, özellikle 1970'li yıllardan sonra ortaya çıkan edim bilimi çalışmalarının da katkısıyla söz dizimi, yapısalcı bakış açısının önemli çalışma alanlarından biri hâline gelir. Dili bir "kümeler kümesi" olarak gören Efrasiyap Gemalmaz, söz dizimi kavramını alışlagelmişten daha geniş bir kapsamda değerlendirerek gerek kendi çalışmalarında gerek lisansüstü çalışmalarda dile her türlü anlam biriminin aralarındaki dizimsel ilişki bakışıyla yaklaşır (Daşdemir, 2014: 15). Cümleden büyük birlik terimiyle karşılanan, "*Aralarında anlam ve biçim bağı bulunan cümlelerin oluşturduğu en büyük dil birimi, cümleler topluluğu.*" olarak tanımlanabilecek cümleüstü birimler, dil araştırmalarında varlık bulur (Üstünova, 2014: 21-22). Dil bilgisi öğretiminde cümleüstü birimlerin incelenmesi gereğine değinen Leylâ Karahan, "*Öğretim programında daha sonra cümlelerin*

başka cümlelerle kurduğu 'bütün'e, yani 'cümle üstü birimler'e yer verilmeli, bunu cümlelerin yapısında yer alan kelime ve kelime grupları ile bunların yapı ve işlev özellikleri izlemelidir." (Karahan, 2009: 29) sözleriyle cümleüstü birimlerin varlığını kabul ettiğini gösterir. Cümlelerin en büyük dil birimi olmadığı dillendirilince cümlelerin de diğer dil birimleri gibi ancak bağlamda varlık bulabileceği fark edilir. Nitekim iletişim sürecinde oluşanın tümce değil metin olduğunu söyleyen Ömer Demircan, "O süreçte bilgilemenin gerektirdiği birçok sözel işleme başvurulur. Her tümce bir de bilgisel süzgeçten geçer, önce verilenlere göre yeniden biçimlenir. O nedenle ne metin üretimi ne de dil öğretimi dilbilgisel tümceye dayanamaz." (Demircan, 2007) diyerek söz üretiminin biçimlenmesinde cümlelerin bir dil birimi olarak rolünü tanımlar.

Günümüzde cümleler yerine metinler üzerinde çalışanlar arasında *Söylem Çözümlemesi* (2007), *Metin Bilgisi* (2013) adlı çalışmaları Doğan Günay; *Atatürk'ün Nutkunda Söz Dizimi I-II* (1994) ile Muhsine Börekçi; *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi* (1994) adlı çalışmasıyla Cengiz Alyılmaz; *Tarık Buğra'nın Romanlarında Söz Dizimi* (1995); *Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi* (2000) ve *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi* (2014) çalışmaları Muharrem Daşdemir; *Dede Korkut Hikâyelerinde Cümleden Büyük Birlikler ve Bunların Oluşumunda Tekrarların Rolü* (1996), *Türkçede Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri* (2014) adlı çalışmaları Kerime Üstünova; *Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi* (2001a) ile Funda Kara; *Oktay Akbal'ın Hayri Beyli Üsküdar Adlı Öyküsünde Cümlelerarası Anlam İlişkileri* (2009) adlı çalışmasıyla Hasene Aydın sayılabilir.

Cümleye öge girişi ve öge çıkışı, bir başka deyişle öge ekleme, öge eksiltme / silme / düşürme ve öge değiştirme işlemleri; çatı, vurgu ve bilgi sunumu gereklilikleri bağlamında ele alınır. Ömer Demircan, "Türkçe söz üretimini biçimleyen birçok işlem vardır. Bu işlemlerden birincisi, eylemin doğal katılanlarına göre ya da onlar dışında olaya katılanların (ettirgen eklerle) tümceye girişi ile yapan, etkilenen öğelerin (gizil eklerle) tümceden çıkışını düzenleyen 'çatı'dır. İkincisi, sözün bilgi yüküne bağlı olarak yeni olan ile en önemli olanı seçip, tümce öğelerinin konumlanışını düzenleyen odaklama işlemidir. Üçüncü işlem 'bilinen-yeni' etkileşimine göre yeni bilgi taşımayan içeriksel öğelerin metinden süzülmesidir." (Demircan, 2007) diyerek sözün biçimlenişini çatı, odaklama, metinden süzme işlemlerine bağlasa da cümleye öge girişi ve öge çıkışını öncelikli olarak çatı bağlamında ele alır. "... eylemin doğal katılanlarına göre ya da onlar dışında olaya katılanların (ettirgen eklerle) tümceye girişi ile, yapan, etkilenen öğelerin (gizil eklerle) tümceden çıkışını düzenleyen 'çatı'dır." (Demircan, 2007). Çatının öne çıkışı, konunun irdelenmesi, pek çok bilginin tartışılmasını, değişmesini gerektirir.

Dizgeye hizmet veren her türlü söz öbeği, yönetim kuramı gereği, asıl-yardımcı unsur, tamlayan-tamlanan unsur ya da baş-tamlayıcı unsur vb. ayrıma tutulur; kimi öğeler, vazgeçilmez yani zorunlu görülürken kimileri, seçimlik öge konumunda değerlendirilerek ayrıştırılır. Zorunlu öğelerin dizge içinde belirli bir değere yani öneme sahip olduğunu belirten Engin Yılmaz, kendisi olmaksızın dizgeyi minimum düzeyde de olsa harekete geçirebilen, çalıştırabilen öğeyi seçimlik diye tanımlayarak "Seçimlik unsurlara genişletilmiş bildiriler için ihtiyaç duyulmaktadır ve bunlar da fiili ve isimleri belirtili kılmakta,

açıklamakta, betimlemekte yani katma bilgi vermektedir.” der (Yılmaz, 2004: 31-32). Şahap Bulak, zorunlu ve seçimlik öğelerin cümlede yer alışında yetkiyi yükleme bırakır: “Bir yüklemün yönetim çerçevesi de o yüklemün hangi öğelerle cümle kurabileceğini ve hangi zorunlu öğelerin o yüklemün kurduğu cümlede yer alması gerektiğini; yüklemün değerliliği ise, o yüklemün alacağı zorunlu öge sayısını gösterir.” (Bulak, 2015: 169, 170). Selcen Hirik, “Öbeklerde yer alan diğer tüm kelimeler yöneticinin belirlediği ve öbekteki yargının ortaya çıkmasını sağlayan tamlayıcı unsurlar yani tamlayıcılar’dır (complements). Tamlayıcılar, baş unsurun şartlarına göre zorunlu ve seçimlik olarak kategorilere ayrılabilir.” sözleriyle zorunlu ve seçimlik öğeleri baş unsurun -yüklemün- tamlayıcıları olarak görür (Hirik, 2017: 392). Bu ve benzer bilgiler şunu göstermektedir: Cümlelerdeki zorunlu ve seçimlik öğeleri sayısal olarak belirlemenin yolu, eylemlerin değerlerini ortaya koymaktan geçer (Üstünova, 2015a: 403-410).

Dile bakışın değişmesiyle birlikte bir yandan Türklük Bilgisinde dil incelemelerinin konusu değişirken diğer yandan *alıcı, anlamsal ilişki, ansiklopedik bilgi, bağdaşıklık, biçimsel ilişki, bildirim, birincil özne, birincil nesne, çıkarım, çizgisellik, değişken öge, derin yapı, dil birimi, dil içi gönderme, dil dışı gönderme, dil bilgisel işlev, dizge, dizimsel, düşey ilişki, düşeyysel, eksik tekrar, eksiklik, eksilti, gönderge, gönderme, görev adı, görevsel işlev, gösteren, gösterge, gösterilen, ikincil özne, ikincil nesne, iletişim, koşutluk, mikro metin, minimikro metin, öge dışlama, öge ekleme, öge silme, paralelizm, sezdirim, sözlüksel işlev, sıfır tekrar, ters tekrar, tutarlılık, verici, yatay ilişki, yineleme, yüzey yapı* vb. geleneksel dil bilgisinde kullanılmayan farklı terimlerin çalışmalara girdiği ve buna bağlı olarak da dile yerleştiği görülür.

Sonuç

Dili dizge olarak görmenin yaygınlaşması üzerine dil incelemelerinin yönü değişir ve bu doğrultuda hazırlanan çalışmalarda, geleneksel dil bilgisinde yer almayan şu görüşler, öne çıkarak araştırmaları yönlendirir:

1. Dilin sözcüklerden değil göstergelerden oluştuğu benimsenir.
2. Dilin çizgiselliğine dikkat çekilir.
3. Dizgedeki dil birimlerinin yatay ve düşey ilişkiler içinde bulunduğu kanıtlanır.
4. Dilin yüzey yapı ve derin yapı kapsamında ele alınması gerektiği sonucuna varılır. İletişimin yüzey yapıyla kuruluyormuş gibi olmasına karşın derin yapıyla kurulduğu fark edilir; yüzey yapının somut / biçimsel, derin yapının soyut / anlamsal olduğu belirlenir.
5. Biçimle anlamın birbirinden ayrılmayacak kadar birlikte olduğu fark edilir; tüm dil birimlerinin biçimsel ve anlamsal olmak üzere iki işlevleri bulunduğu kabul edilir. Dil incelemelerinde dil birimlerinin hem biçimsel hem anlamsal işlevleri dikkate alınır; çalışmalar, yalnız biçimsel açıdan yapılmaz; anlamsal çalışmalar giderek çoğalır.
6. Bağlam öne çıkarılır; bütün dil birimlerinin bağlam içinde varlık bulduğu var sayılır. Dil birimlerinin birbirine hizmet ettiği; can verdiği, ruh verdiğinin farkına varılır.
7. Sesten cümleye bütün dil birimleri, sistemin bir halkası sayıldığından aralarında güç ayrımı yapılmaz.

8. Sesler, anlam ayırt edici dil birimleri olarak kabul edilir.
9. Ekler, anlamlı dil birimleri olarak görülür. Eklerin adlandırılmasında bağlama göre işlev belirleme yoluna gidilir. Eklerin sınıflandırılmasında gelişme kaydedilir; türetme ekleriyle işletme eklerinin sınırları netleştirilmeye çalışılır.
10. En küçük anlamlı birimin kök olmadığı benimsenir.
11. Her sözcüğün sözlük anlamı olmadığı fark edilir; sözcük olmasına karşın sözlük anlamı olmayan görevsel-öncül dil birimlerinin varlığı saptanır.
12. Sözlük anlamı-görev anlamı ayırımına gidilir.
13. Cümle konusu, çok yönlü olarak sorgulanır; bu bağlamda cümle tanımı değişir.
14. Metnin cümlelerle kurulduğu görüşü benimsenir. Cümlelerin metin içinde bir dil birimi sayıldığı, en büyük dil birimi olmadığı, ancak bağlamda varlık bulabileceği tarzı düşüncelerin sonucu olarak cümleüstü birimler, çalışmalarda yer bulur.
15. Yapı kavramına bakış değişir. Girişik birleşik cümle, kaynaşık cümle, koşul cümlesi vb. yapıya yönelik eleştirel yaklaşımlar öne çıkar.
16. Dil bilgisi konularını yeniden ele alma, sorgulama, sonuçlandırma çalışmaları artar. Pek çok dil bilgisi konusu yeniden tartışmaya açılır; bunun sonucunda dile *alıcı, bildirim, çıkarım, çizgisellik, değişken öge, derin yapı, dil içi gönderme, dil dışı gönderme, dil bilgisel işlev, düşey ilişki, eksik tekrar, eksiklik, eksilti, gönderge, gönderme, gösteren, gösterge, gösterilen, koşutluk, öge dışlama, öge ekleme, öge silme, sezdirim, sıfır tekrar, ters tekrar, tutarlılık, verici, yatay ilişki, yineleme, yüzey yapı, zorunlu öge* vb. terimler yerleşir.
17. Türkçe söz üretiminin biçimlenişini çatı, vurgu ve bilgi sunumundaki gerekliliklerin yönlendirdiği; dolayısıyla cümleye öge girişi ve öge çıkışında çatının öne çıktığı görülür.
18. Zorunlu ve seçimlik ögeler ayrıştırılır.

KAYNAKÇA

- Adalı, Oya (1979). **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, Ankara: TDK Yayınları.
- Akçataş, Ahmet (2007a). “Türkiye Türkçesinde Yapı, İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme I”, **Bellekten**, 2007/1, s. 7-19.
- Akçataş, Ahmet (2007b). “Türkiye Türkçesinde Yapı, İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme II”, **Bellekten**, 2007/2, s. 7-13.
- Alyılmaz, Cengiz (1994). **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Aydın, Hasene (2009). **Oktay Akbal’ın Hayri Beyli Üsküdar Adlı Öyküsünde Cümlelerarası Anlam İlişkileri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi), Bursa.
- Aydın, Hasene (2012). “Dilde Sıfır Birim ve Sıfır Biçim Birimin Kullanımı”, **Turkish Studies**, Ankara, S. 7 / 2, s. 169-181.

- Aydın, Hasene (2015). “Dilin Dizge Olarak Algılanması, Dil Bilgisi Çalışmalarına Nasıl Yön Verir?”, **X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri** (28 Eylül-1 Ekim 2015 Saraybosna), Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınları, s. 635-645.
- Aydın, Hasene (2016). **Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman: Oktay Akbal Öyküleri Örneği**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Bursa.
- Benzer, Ahmet (2012). **Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik**, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Boz, Erdoğan (2012). “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Sözlüksel ve Dil Bilgisel Anlamsal İşlevli Tasnif Denemesi”, **V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu** (19-22 Aralık 2012), Denizli.
- Boz, Erdoğan (2013). **Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi**, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Börekeçi, Muhsine (2007). “Türkçede Hâl Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I** (24-29 Eylül 2000), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 245-276.
- Börekeçi, Muhsine (1994). **Atatürk’ün Nutkunda Söz Dizimi I-II**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Erzurum.
- Börekeçi, Muhsine; Tepeli, Yusuf (2013). “İşlevsel Dilbilim Yaklaşımıyla Türkçede Sözcük Türleri Üzerine”, **Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi**, C. 2, S. 7, s. 93-102.
- Bulak, Şahap (2015). “Cümle Ögelerinin Tasnifi”, **SÜTAD**, S. 38, s. 163-175.
- Daşdemir, Muharrem (1995). **Tarık Buğra’nın Romanlarında Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum.
- Daşdemir, Muharrem (2000). **Dedem Korkut Kitabı’nın Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Erzurum.
- Daşdemir, Muharrem (2014). **Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi**, Erzurum: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık.
- Delice, H. İbrahim (2000). “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, **Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, S. 24, s. 221-235.
- Delice, İbrahim (2012a). “Yapı Açısından Cümle Sorunu”, **Turkish Studies**, S. 7 / 3, s. 871-876.
- Delice, İbrahim (2012b). “Cümle Nasıl Tanımlanmalıdır?”, **Turkish Studies**, S. 7 / 1, s. 37-40.
- Delice, İbrahim (2013). “Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?”, **VIII. Türkoloji Kongresi**, (30 Eylül-4 Ekim 2013), İstanbul Üniversitesi.

- Delice, İbrahim (2017). “Türkçenin Öncül Ekliliği ve Türkçede Öncül Ek Taşıyan Yapılar”, **Turkish Studies**, S. 4 / 3, s. 703-716.
- Demircan, Ömer (1993). “Türkçede Çatılım ile Edilim”, **Yedinci Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 141-154.
- Demircan, Ömer (2003). **Türk Dilinde Çatı**, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Demircan, Ömer (2007). “Türkçede İzleme”, **XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Özet Kitapçığı** (10-11 Mayıs 2007), Mersin Üniversitesi.
- Demirci, Kerim (2010). “Yüzey Yapı Derin Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz?”, **Turkish Studies**, S. 574, s. 291-304.
- Demirci, Kerim (2015). **Türkoloji için Dilbilim, Konular Kavramlar Teoriler**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Doğan, Nuh (2015). “Türkçede Özne Seçme Hiyerarşisi”, **Dil Araştırmaları**, S.17, s. 159-177.
- Erdem, Mevlüt; Pılgır, Serap (2017). “Türkçede Geçişsiz Fiillerin Ayrımı Üzerine”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 27, s. 159-174.
- Erdem, Mevlüt (2011). “Türkçede Yapım ve Çekim Eklerinin Özellikleri ve Sınırları”, **Bilgi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 58, s. 71-90.
- Erenoğlu, Dilek (2008). “Derin Yapı, Yüzey Yapı”, **Türkoloji Kültürü Dergisi**, Erzurum, S. 1, s. 5-14.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1982). **Standart Türkiye Türkçesi (STT)’nin Formanlarının Enformatif Değerleri**, Erzurum.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1994). “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, S. 4, s. 1-5.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1995). “Türkçe’nin Morfo-Sentaktik Yapısının Fonolojisine Etkileri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, S. 3, s. 1-7.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1996). “STT’nde İşaretsiz (/O./) Görev Ögeleri Üzerine”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, S. 6, s. 1-4.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1997). “Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, S. 7, s. 1-5.
- Gökdayı, Hürriyet (2010). “Türkiye Türkçesinde Öbekler”, **Turkish Studies**, S. 5/3, s. 1297-1319.
- Gülsevin, Gürer (2004). “Türkçede “Sıra Dışı Ekler” ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I** (20-26 Eylül 2004), Ankara: TDK Yayınları, s. 1267-1284.

- Günay, Doğan (2007). **Metin Bilgisi**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Günay, Doğan (2013). **Söylem Çözümlemesi**, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Gür, Tahir (2014). “Bağlam Temelli Öğretimin İlkokul Üçüncü Sınıf Öğrencilerine Kelime Öğretiminde Kullanılması”, **Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, S. 2, s. 242-253.
- Hirik, Seçil (2017). “Öbek Yapılarda Yönetim”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y. 10, S.1, s. 389-416.
- İmer, Kamile (1987). “Toplum Dil Biliminin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 2, S. 1, s. 213-230.
- Kara, Funda (2001a). **Namık Kemal’in Mektuplarında Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Erzurum.
- Kara, Funda (2001b). “Cümle Çözümlemelerinde Üç Yöntem Ağaçlandırma Oklama Parantezleme”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Dil Edinimi ve Dil Öğretimi Özel Sayısı, S. 5, s. 243-250.
- Kara, Funda (2006). “Onuncu Yıl Nutku’nun Bürün Yapısı”, **III. Türkoloji Günleri “Atatürk, Dil ve Edebiyat”** (6-7 Kasım 2006), Erzurum.
- Kara, Funda (2009). “Yapım Eki İşlevinde Olmayan Eklerden Bazıları”, **Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildirileri** (25-27 Nisan 2007), C. 2, s. 565-576.
- Kara, Funda (2016). “Yapım Eklerini Çekim Eklerinden Ayıran Ölçütler Nelerdir?”, **Türk Dil Bilgisi Toplantıları-V, Türk Dilinde Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu** (2-3 Haziran 2016), İstanbul.
- Karabulut, Ferhat (2012). **Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Çatı Tipolojisi**, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karahan, Leylâ (2000). “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara: TDK Yayınları, S. 583, s. 16-23.
- Karahan, Leylâ (2004). **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leylâ (2009). “Dil Bilgisi Öğretiminde Bütün-Parça İlişkisinin Önemi”, **Turkish Studies**, S. 4 / 8, s. 23-30.
- Karahanci, İbrahim (2016). “Sözcük Birimlerin Üslup Oluşumuna Katkısı I”, **Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 5 / 4, s. 1731-1747.
- Karahanci, İbrahim (2017). “Sözcük Birimlerin Üslup Oluşumuna Katkısı II”, **Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 6 / 2, s. 749-768.
- Karpuz, H. Ömer; Akçataş, Ahmet (2001). “Metinde Anlam Bağları Üzerine”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 18, Erzurum, s. 37-47.

- Karpuz, H. Ömer; Aydemir, Ö. Kasım (2012). “Gencine-i Adalet’te İktidar Aracı Niteliği ile Bilgi Üzerine Söylem Çözümlemesi”, **Turkish Studies**, S. 7 / 4, s. 137-144.
- Kerimoğlu, Caner (2009). “Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik”, **Turkish Studies**, S. 4 / 8, s. 1734-1745.
- Kerimoğlu, Caner (2011). **Kiplik İncelemeleri ve Türkçe**, İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Kerimoğlu, Caner (2014). **Genel Dilbilime Giriş**, Ankara: Pegem Akademi.
- Mert, Osman (2002). **Kutadgu Bilig’de Hal Kategorisi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Erzurum.
- Musaoğlu, M. (2008). “Türkçede Çatı”, **Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun Armağanı**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 207-234.
- Onan, Bilginer (2015). “Derin Yapı Yüzeysel Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması”, **Ana Dili Eğitimi Dergisi**, S. 3 / 3, s. 91-110.
- Onursal, İrem (2003). “Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık”, **Günümüz Dilbilim Çalışmaları**, İstanbul: Multilingual Yayınları, Dilbilim Dizisi, s. 121-132.
- Özkan, Işıl Aydın (2017a). “Türkçede İstemi Artıran Biçimbilgisel Kategoriler”, **JASSS International Journal of Social Science**, S. 60, s. 183-195.
- Özkan, Işıl Aydın (2017b). “Türkçede İstemi Değiştiren Anlamsal Süreçler”, **IJLA International Journal of Language Academy**, S. 5 / 4, s. 33-46.
- Sebzecioğlu, Turgay (2016). **Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi**. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Torun, Yeter (2015). “-miş gibi Yapısının Kullanımları ve Algıda Örgütlenme Açısından İşlevsel Özellikleri Üzerine”, **X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri** (28 Eylül-1 Ekim 2015 Saraybosna). Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınları, s. 645-653.
- Turan, Zikri (2007). “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II** (24-29 Eylül 2000), Ankara: TDK Yayınları, s. 1835-1844.
- Uzun, Muzaffer (2016). **Nazan Bekiroğlu’nun “Nar Ağacı” Adlı Romanında Bağdaşıklık ve Bağdaşıklık Ekseninde Bir Söz Varlığı Çözümlemesi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Trabzon.
- Uzun, Muzaffer (2018). “İyelik Öbeklerinde Tamlayan Eksiltisi Sorunu”, **International Journal of Language Academy**, 6/1, s. 104-111.
- Uzun, Nadir Engin (2000). **Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe**. İstanbul: Multilingual Yayınları.

- Uzun, Nadir Engin (2004). **Dünya Dillerinden Örneklerle Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar**. İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi, S. 39.
- Uzun, Nadir Engin (2006). **Biçimbilim: Temel Kavramlar**, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Üstünova, Kerime (2009). “Bağımsız Dil Birimi Var mı? Ya da Adlar, Bağımsız Dil Birimleri mi?”, **IV. Uluslararası Büyük Türk Dil Kurultayı**, (26-28 Eylül 2009), Kırım Simferopol (Akmeşcit), s. 107-114.
- Üstünova, Kerime (2010a). “Sözcük Türü-Görev Adı Ayrımı”, **Dil Bilgisi Sorunları**, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 157-162.
- Üstünova, Kerime (2010b). “Yüzey Yapı-Derin Yapı Kavramları Üzerine”, **Turkish Studies**, S. 5 / 4, s. 697-704.
- Üstünova, Kerime (2012). **Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)**, Bursa: Sentez Yayınları.
- Üstünova, Kerime (2012). “Geçişlilik-Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi?”, **Turkish Studies**, S. 7 / 2, s. 7-14.
- Üstünova, Kerime (2013). “Yaptırımı Eylemlerin Dilde Kullanımı”, **Leylâ Karahan Armağanı**, Ankara: Akçağ Yayınları:1127, Armağan Kitaplar: 3, s. 851-860.
- Üstünova, Kerime (2014a). “Edilgen Çatılı Eylemin Kullanım Alanı”, **IX. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri** (26-27 Eylül 2014 Ankara), Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınları, s. 135-141.
- Üstünova, Kerime (2014b). **Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri**, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Üstünova Kerime (2014c). “Metin İncelemelerinde Eksilti-Eksiklik Ayrımı”, **Dil Araştırmaları**, Bursa: Sentez Yayıncılık, s. 43-49.
- Üstünova, Kerime (2015a). “Zorunlu ve Seçimlik Ögeler”, **7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu** (16-18 Ekim 2014-Elazığ) Bildirileri I, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, s. 403-410.
- Üstünova, Kerime (2015b). “Eylem-Nesne İlişkileri Üzerine, Sadece {-I}, {-Ø} Ekleriyle Çekimlenmiş Ad / Zamir Alan Eylemler mi Geçişli Sayılmalıdır?” **Turkish Studies**, S. 10 / 16, s. 1143-1152.
- Üstünova, Kerime (2016a). **Eylem İşletimi**, Bursa: Sentez Yayınları.
- Üstünova, Kerime (2016b). “Biçimleri Aynı İşlevleri ve Kategorileri Farklı Eklere Yönelik Bir İnceleme”, **Turkish Studies**, S. 11 / 10, s. 681-689.
- Üstünova, Kerime (2017). “Geçişli Durum Eylemlerinde Yaptırım Ekinin Kullanımı”, **Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 6 / 4, s. 2144-2153.
- Yaylagül, Özen (2015). **Göstergebilim ve Dilbilim**, Ankara: Hece Yayınları.

- Yılmaz, Engin (2013). “mI Sadece Bir Sorulama Ögesi midir?” **VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri** (20-25 Ekim 2008), C. IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 4781-4798.
- Yılmaz, Seda (2014). “Çatı Kavramı Üzerine”, **The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science**, S. 26, s. 521-535.